

הרב שלמה זלמן לוי

ביאור גדר "איסור חפצא" בנדירים והנפק"מ בזה

מפורש בתורה (במדבר ל, ג) דהנודר נדר הרי הוא חייב לקיימו משום איסור "לא יחל דברו". איסור זה חשוב "איסור גברא", (כמפורש בר"נ נדרים יח. ד"ה הלכך).

אכן מלבד איסור זה, מבואר בגמ' (נדירים ב:) דבנדירים גם "מיתסר חפצא עליה" [משא"כ בשבועות דרק "מיתסר גברא מן חפציה"]. דהיינו "איסור חפצא". ויש לברר מהו הך "איסור חפצא", ומה שונה גדרו מ"איסור גברא".

בכדי לברר דבר זה נביא את הדינים שמצינו בדברי הגמ' והראשונים ששייכים רק בנדירים מחמת היותם "איסור חפצא", ואינם שייכים בכל "איסורי גברא" כגון בשבועות. לאחר הצגת הדברים יקל לנו לבאר היטב את שורש גדר איסור זה, וה' יהיה בעזרנו.

ז' נפק"מ

ב. הנה מחמת דין זה דנדירים הוו איסור חפצא מצינו נפק"מ רבות כדלהלן. [כל הנפק"מ הם לחומרא, דהלא גם בנדר איכא איסור גברא, וכנ"ל].

נפק"מ א' דבר שאין בו ממש או בקום ועשה:

ג. מבואר בגמ' (נדירים יג; טז, שבועות כה.) דשבועות חלות גם על דבר שאין בו ממש, אבל נדרים חלים רק על דבר שיש בו ממש, ולכן האומר "קונם שלא אישן" לא אמר כלום, אבל אמר "שבועה שלא אישן" הרי הוא חייב לקיים דבריו.

ובטעם החילוק כתב הר"נ (בנדירים שם) משום דנדירים הוו איסור חפצא ולכן בעינן דווקא חפצא, אבל שבועות דאסר נפשיה ל"צ דבר שיש בו ממש

א

ד. ומטעם זה ג"כ פשוט דלא שייך נדרים בקום ועשה, כגון לידור שיאכל כיכר זה וכדו', משום דכשמחייב את עצמו בקום ועשה אי"ז חלות דין על החפץ, אלא על הגברא שיעשה מעשה זה. משא"כ בשבועות שיכול לחייב את עצמו בשבועה שאוכל כיכר זה וכמבו' במתני' ריש שבועות שתיים בתרא (שבועות יט:), ועוד, ופשוט.

ב

נפק"מ ב' לבטל את המצוה:

ה. מבואר בגמ' (נדירים טז:) דנדירים חלים לבטל את המצוה, ושבועות אינם חלים לבטל את המצוה, ולכן אם אמר "קונם סוכה עלי" הרי הוא אסור להכנס לסוכה [והראשונים הקשו מדוע ל"א יבא עשה וידחה ל"ת, ואכ"מ], אבל אמר "שבועה שלא אשב בסוכה" לא חלה שבועתו והרי הוא נכנס לסוכה ויושב בה.

א והר"נ שם כ' "משום דמיתסר גברא הוא שלא יעשה כן ואיהו אית ביה ממש", ועי' להלן הערה כה' משנ"כ בזה.

ב וכ"כ ברמב"ן עה"ת (במדבר ל, ג) ז"ל "ולפי דעתי וכו' שהרי אמרו (נדירים ב:) בנדירים דהוה אסר חפצא עליה ולפיכך אינן חלין על דבר שאין בו ממש וכו' וכיון שהדבר כן נראין הדברים שאפילו בדבר הרשות אם אמר נדר עלי שאוכל היום או שאוכל כבר זה אינו נדר שאין הנדר על החפץ כלל אלא עליו שיעשהו וכע"ז איתא בר"נ (בנדירים ח. ד"ה והלא) ז"ל "שהרי נדר כיון שהוא מיתסר חפצא אנפשיה ליתיה לעולם באעשה". [לבד מנדרי מצוה ע"ש היטב].

וטעם החילוק ביאר הר"נ שם משום דבנדר הוא אוסר את הסוכה עליו ואין זה סותר את מצות התורה [וכמו שלשהקדיש את הסוכה כו"ע מודו דאי"ז לבטל את המצוה], אבל בשבועה שהוא אוסר על עצמו לישב בסוכה אי"ז שבועה כיון שהוא מחויב ועומד מהר סיני לישב בסוכה ולא כל כמיניה להפקיע עצמו מחיובו זה.

נפק"מ ג' אי יכול לאסור על אחרים:

ו. הנודר יכול לאסור על אחר מלהנות מהחפץ שלו (מתני' נדרים מז:, ועוד), אבל בשבועה דעת הטור (רלז) דאינו יכול לאסור על אחרים (ודלא כהרמב"ם שבועות ה, ד).

ובביאור החילוק כ' הטור וז"ל "שאיין אדם יכול לאסור שלו אלא בקונם לפי שהוא חל על החפץ שאוסר אותו על חברו בקונם, אבל לא בלשון שבועה לפי שהיא חלה על האדם ואינה חלה עליו ליאסר בשבועה אא"כ יקבל עליו שבועה".

נפק"מ ד' התפסה:

ז. קי"ל כרבא (שבועות כ.). דהתפסה לא מועילה בשבועה, ואע"פ שמועילה בנדר כמב' במתני' (נדרים י:), ועוד. דהיינו שאם אסר על עצמו כיכר בנדר, ואמר על כיכר אחר זה כזה - חל, אבל אם אמר שבועה שלא אוכל כיכר זה ואמר על כיכר אחר זה כזה - לא אמר כלום.

ובטעם הדבר כ' הרא"ש (שבועות ג, י) "שאיין שום איסור על הכיכר אלא שמושבע זה שלא יאכלנו", משא"כ בנדרים שיש איסור על הכיכר, וכ"כ הר"נ יד. ד"ה הלכך.

נפק"מ ה' מכלל לאו אתה שומע הן:

ח. דעת רבי מאיר (שבועות לו.) דבממונא (ואפי' יש גם איסור) לא אמרינן מכלל לאו אתה שומע הן, אבל באיסור גרידא אמרי' מכלל לאו אתה שומע הן.

וכ' הר"נ (נדרים יא. ד"ה דתנן) דבנדר לא אמרינן מכלל לאו אתה שומע הן משום דאית ביה ממונא דאיתסר חפצא עליה, ולכן אם אמר "לא קרבן לא אוכל לך" דאינו נאסר משום דלא אמרי' מכלל לאו אתה שומע הן, אבל בשבועה כ' הר"נ (נדרים טז. ד"ה מתני') דאמרינן מכלל לאו אתה שומע הן משום דאינן אלא איסורא, ולכן אם אמר "לא שבועה לא אוכל לך" אסור משום דאמרי' מכלל לאו אתה שומע הן.

נפק"מ ו' איסור חל על איסור בנדר על נבילה, יו"כ או שבועה:

ט. דעת התוס' (שבועות כ: ד"ה דכי) והרשב"א (תשו' א, תרטו. ד, קט, ונפסק בשו"ע יור"ד רטו, ה) דאין נדר חל על נבילה. ותוס' הוסיף גם שאינה חלה על יו"כ, והרשב"א הוסיף גם שאינה חלה על שבועה, [ומסתמא אין פלוגתא בזה]. דהיינו שאם אמר קונם עלי נבילה זו או

^ג ולשון הרא"ש שם "הלכך אינו נראה כנודר לבטל את המצוה", וצ"ב.

^ד ולא הזכיר הר"נ להדיא משום דנדר הוה איסור חפצא ושבועה הוה איסור גברא. אך בפשטות זו כוונתו. ועי"ש עוד בתוס' שכ' בתי' הראשון דאם ישיבת סוכה עלי שבועה יחול עליו שבועה על חפצא ואסור לישב בה, וכ"ה במאירי נזיר ג: ד"ה כבר ביארנו וז"ל "ולא הנדר והשבועה גורמים כך אלא הלשון שלשון שבועה הוא איסור עצמו על החפץ ר"ל שבועה שלא אעשה דבר זה והרי היא משועבד לאותו דבר ואין בידו להפקיע אבל הנדר הוא לשון איסור החפץ על עצמו ר"ל קנם דבר זה עלי והואיל ואסר הדבר על עצמו אין מאכילין לאדם דבר האסור לו", עי"ש. ויש להאריך בד"ז, ואכ"מ.

^ה ועי' בטור הנ"ל מה שתמה ע"ד הרמב"ם. ועוד צ"ע ע"ד הרמב"ם, דכ' שם גם דחייב, ואילו גבי נדר כ' הרמב"ם שאינו לוקה, וצ"ע מאי שנא, ומוכח דאף בשבועה שאינה אלא איסור גברא גם יכול לאסור על חברו, וד"ז צ"ב טובא.

^ו אכן, הרא"ש כ' הטעם משום דשבועה חמורה ולא משום דהוה איסורא, וכן בתוס' שם פי' משום גזירה, עי"ש.

כיכר זה ביו"כ או אמר קונם על כיכר שכבר נשבע שלא לאוכלו, אינו חייב אלא אחת. והטעם משום דאין איסור חל על איסור, ע"ש.

אמנם הר"נ (נדריים יח. ד"ה הלכך) כ' דנדר חל על **שבועה** וחייב שתיים. וטעם הדבר כ' הר"נ משום דנדר הוא איסור חפצא וחל על איסור גברא דשבועה. ^ז

ובריטב"א כ' (יג. ד"ה וטעמא דלא) וכן דעת הרמב"ן (במלחמות שבועות יב: מדפה"ר, הובא בנימוק"י במכילתין ה. מדפה"ר ונפסק בשו"ע שם ו') דאפי' אם אסר **נבילה** עליו בקונם חל הקונם, ואע"ג דאין איסור חל על איסור, מ"מ נבילה הוא רק איסור גברא וקונם הוא איסור חפצא ושפיר חל [ועי' הערה אי גם הר"נ מודה לזה או שהוא מחלק בין שבועה לנבילה]. ^ח

י. ומבואר דמחמת הא דאיסור נדר הוא איסור חפצא לא נאמר בו הכלל שאין איסור חל על איסור על איסור גברא, ולכן חל הוא על שבועה, וי"א שאף חל על נבילה. ואילו בשבועה קי"ל דאין שבועה על **שבועה** אפי' למלקות (מתני' יז. ע"ש בר"נ), וכן לא חל על נבילה אפי' למלקות (עי' רע"א בהגהתו על השו"ע רלח, כו).

נפק"מ ז' התפסה בדבר האסור ולא דבר הנדור:

יא. מצינו נפק"מ נוספת בהא דנדריים הוו איסור חפצא. כ' הריטב"א (נדריים יג: ד"ה חולין) דמה ששינוי שם דניתן להתפיס נדר רק בדבר האסור ולא בדבר הנדור הוא משום דדבר הנדור כהקדש אסור באיסור חפצא, ודבר האסור כנבילה ובשר חזיר אסור באיסור גברא, ואין איסור חפצא דנדריים נתפס מאיסור גברא דנבילה. ^ט

ויש בדבר זה עוד נפק"מ רבות, ויבואו בס"ד להלן אות לב' בתוך הדברים, ועי' הערה נפק"מ נוספת לדעת החינוך. ^א

^ז ויל"ע דא"כ לפי"ז לכא' הוא דנדר חל על שבועה היינו רק האיסור חפצא ולא האיסור גברא, דהא גבי האיסור גברא נימא דאין איסור חל על איסור, ולהדיא כ' שם הר"נ דבנדר חל על שבועה לוקה ב', ומשמע דחל גם האיסור גברא דנדר [דהמלקות הם ודאי על האיסור גברא ולא על האיסור חפצא דהלא לכן לדעת הרמב"ם אין לוקה האחר שעובר]. ושמה הוא כמו איסור מוסיף דאמרי' בהו איסור חל על איסור, ועי'. ושו"מ כן בקה"י (נדריים יח ד"ה והר"נ), ע"ש.

וע"ע שו"ת אב"מ סי' י"ב שהק' על דברי הר"נ מדברי הגמ' בכריתות יד: דאמרי' התם דאיסור הקדש חל על איסור חלב משום דהוא איסור כולל דאסר גם בשר ועור, והק' האב"מ לדברי הר"נ מדוע צריך לזה תיפול' משום דהקדש הוא איסור חפצא וחל על איסור חלב דהוא איסור גברא (דומיא דנבילה, עי' להלן הערה ט'). ועי' ליישב.

^ח ונח' האחרונים האם גם הר"נ מודה לתוספת זו, דעת הרע"א בגליון השו"ע רטו, דפליג משום דס"ל דנבילה הוא איסור חפצא [ויבואר להלן], אבל מדברי האב"מ (תשו' יב ד"ה והנה בדרישה) משמע דס"ל בדעת הר"נ כהריטב"א דאין חילוק בזה. ועי' בר"נ שבועות ח: מדפה"ר להדיא דאין נדריים חלים על האיסורים, ובפשטות היינו על נבילה, ע"ש.

גם הבעה"מ בשבועות (שם) והרא"ש (ח. ד"ה והלא) כתבו דנבילה אין איסור חל על איסור [וצ"ע שבאב"מ שם כ' דדעת הרא"ש דחל על נבילה] ולא כתבו דעתם גבי שבועה, ולהרע"א ניתן לחלק ביניהם.

^ט ובדברי הריטב"א הללו מבו' ידיעה חשובה נוספת, שאיסורי תורה הוו איסור גברא ולא איסור חפצא, וכן משמעות הפשוטה של הגמ' בשבועות כב: דנבילה "אריא רביעא עליה" אך יש לדחות הראיה, ע"ש ודוק. וע"ע בירושלמי (נדריים א, א) שכ' דאחר שאסר עליו שבועה הרי הוא כנבילה [ולכן לא חלה עליה שוב שבועה], ומשמע ג"כ דנבילה הוא איסור גברא כשבועות, אמנם ודאי גם ראה זו ניתן לדחות ופשוט. ' והנה התוס' (נדריים ב: סד"ה נדריים) הק' מאי נפק"מ בין אי אסר החפץ עליו לבין אי אסר נפשיה מן חפצא, ותי' דנפק"מ דאם נדר בלשון שבועה או שבועה בלשון נדר, לא מהני, וצ"ע והא כפי המבו' איכא נפק"מ טובא.

^א ולדעת החינוך (מצוה ל') ישנה נפק"מ נוספת בזה -

נדר על נדר ושבועה על שבועה: דעת החינוך שם [וכן דעת הריטב"א בדף יז]. דאע"פ שאין שבועה חלה על שבועה (מתני' יז). מ"מ נדר חל על נדר [דלא כדעת הר"נ יח. ד"ה הכא, הלכך, וכ"כ הלח"מ

נמצינו למדים עד כה דמחמת הדין שבנדרים יש גם איסור חפצא ישנם נפק"מ רבות.

ועתה עלינו לברר בס"ד מה גדר איסור זה, ומחמת זה נובעים נפק"מ אלו.

ביאור גדר החילוק בין איסור גברא לאיסור חפצא

יג. ובביאור החילוק בין איסור חפצא לאיסור גברא כ' הגרש"ש (מסקנת דבריו בסי' א' במכילתין, ולהלן ציטוט לשונו בשער"י ג, כה ד"ה ולענ"ד דבאמת) "הא דקיי"ל דאיסור קונם הוי איסור חפצא ושאר איסורים הוה איסור גברא, יסוד הענין לענ"ד דכל האיסורים מה דאסר לן רחמנא הוא למנוע אותנו מליהנות מאיסורי חלב ודם וכיוצא בזה ואין הכונה משום המאכלות האסורות. ובאיסורי קדושה כקונמות והקדשות כוונת התורה גם בשביל דבר המקודש שלא יתחלל ע"י השתמשות של הזר והנאסר ממנו, והוא יסוד גדול לכמה דינים לחלק איסור קונמות משאר איסורים".

ומפשטות דבריו משמע, דבין באיסור גברא ובין באיסור חפצא האיסור הוא שלא יאכל האדם דבר זה [וכן כל כיוצא ב], אלא דחלוקים הם בסיבת האיסור, דבכל איסורי תורה כגון נבילה או שבועה כוונת התורה לשמור על **האדם** שלא יתגאל במאכלות אסורות, לכן הוה **איסור גברא**, אבל בהקדש וקונמות כוונת התורה לאסור את האכילה כדי לשמור על **החפץ** שישאר שלם ולא ינזק, וזהו **איסור חפצא**.

יד. וזהו הטעם דנדר דהוא איסור חפצא חל רק על דבר שיש בו ממש ואינו בקום ועשה (**נפק"מ** א'), דאם אין בו ממש לא שייך לומר עליו שטעם האיסור הוא כדי שלא יתחלל הדבר שאין בו ממש, דהא אינו כלום, ופשוט. וכמו"כ פשוט דא"א לידור בקום ועשה דלא שייך הטעם הנ"ל, ופשוט.

טו. אכן ודאי א"א לפרש כן בכוונת דבריו, ומכמה טעמים, חדא, דאי כל החילוק הוא רק בטעם האיסור, מה טעם החילוק בין נדר לשבועה גבי לאסור אחרים (**נפק"מ** ג'), וכי משום שחלוקים בטעם האיסור יש לחלק בזה.

ועוד, מה הצד שבכה"ג לא יהיה חסרון של איסור חל על איסור (**נפק"מ** ו'), וכי אם טעמו של האיסור השני שונה מהטעם של האיסור הראשון לא נאמר הכלל של אין איסור חל על איסור [דוגמא לדבר, יו"כ על איסור נבילה (עי' שבועות כד.) מב' דאין איסור חל על איסור אי לא משום איסור כולל, וכי טעמם שווים].

ועוד צ"ע, מ"ט לא תועיל התפסה בדבר האסור (**נפק"מ** ז'), והא בתרויהו האיסור הוא אחד - שלא יאכל חפץ זה, וכי משום שטעמם שונה א"א להתפיס, והלא גם קרבן ונדר טעם איסורם שונה, דזה אסור משום יחודו לגבוה וזה אסור משום דין נדר.

טז. ובאמת אף אם יתבארו חילוקים אלו עפ"ד הגרש"ש מ"מ לא זו הדרך ולא זו העיר, והא קי"ל דלא דרשינן טעמא דקרא (עי' ב"מ קטו., וע"ע תוס' גיטין מט: ד"ה ור"ש) ואין לומדים נפק"מ מחמת פירוש בטעם הדבר שאסרה תורה.

בדעת הרמב"ם נדרים ג, א, עי"ש]. דהיינו שאם אמר קונם כיכר זה וחזר ואמר קונם כיכר זה, ואכלו חייב שנים, אבל נשבע שלא יאכל כיכר זה וחזר ונשבע שלא יאכל כיכר זה אינו חייב אלא אחד, ועי"ש בחינוך שפי' טעם הדבר משום דנדר הוה איסור חפצא ושבועה הוה איסור גברא, ודבריו עמוקים ולא זכיתי להבינם, יעו"ש.

² וכע"ז איתא בספר ציונים לתורה (לבעל האתון דאו') סי' כ"ד לבאר דברי הרא"ש ביומא (ח, יד) מדוע עדיף לשחוט לחולה בשבת (שהוא איסור סקילה) מלהאכילו נבילה, עי"ש שכ' מעין חילוקו של הגרש"ש, וע"ע מש"כ באתון דאו' (סו"ס י') לבאר ד"ז משום דנבילה הוה איסור חפצא ושבת הוה איסור גברא, וכיש פיקוח נפש אין כלל איסור, עי"ש [וע"ע להלן הערה יד].

יז. ועל כרחק דכוונת הגרש"ש שחילוק זה בסיבת האיסור - הוא הגורם לחלק את גדר האיסור. דהיינו שמחמת שהאיסור בקונם הוא כדי שהחפץ לא יתחלל, א"כ מעתה גדר האיסור ג"כ אינו שהאדם לא יאכל את החפץ, אלא **שהחפץ לא יאכל ע"י האדם**, משא"כ בשאר איסורי התורה, דהאיסור הוא רק **שהאדם לא יאכל חפץ זה**. וכך גדר הדבר.^ד

יח. וחילוק זה מצינו רבות בדברי האחרונים גבי כמה עניינים בשאר מצות התורה, ונביא כמה דוגמאות,

א' כתבו האחרונים לבאר את מה שמצינו (פסחים ג:) דבאכילת לחם הפנים כל כהן אכל פחות מכזית, ולכא' טעון ביאור והלא אין אכילה בתורה שהיא פחותה מכזית [כגון אכילת מצה וכדו']. וכל האחרונים (עי' שו"ת בה"ל א, ב, ז ו-ג, נא, ג. שו"ת תח"ס אור"ח א, קמ ו-מט. או"ש חמו"מ ו, א) דטעם הדבר משום דמצות אכילת לחם הפנים הוא לא **שיאכלו הכהנים את הלחם**, אלא **שלחם הפנים יאכל**, ולכן אין בו דין שיעור של כזית.^ט

ב' וכע"ז כ' בחי' (הגר"ח חמו"מ ג, א) גבי ביעור חמץ שכ' דאי מצות ביעור חמץ הוא בכל דרך היינו משום דהחיוב הוא **שהחמץ יתבער מן העולם**, אבל אם הוא רק בשריפה ע"כ שהגדר הוא **שהגברא יבער את החמץ** [-ע"י שריפה] (האריך בזה במנ"ח ריש מצוה ט' בנפק"מ נוספות כגון האם יש ענין לקנות חמץ, ע"ש). וכן מצינו בעוד כמה וכמה אופנים, ויש להאריך, ואכ"מ. [אמנם עי' ריטב"א נדרים ח. שכל דכל המצוות חיוב גברא הם, ע"ש, ועי'].

יט. ולפי"ז א"ש היטב מדוע בנדר יכול לאסור על אחרים ובשבועה לא (נפק"מ ג') דאם אוסר על עצמו שלא יאכל את החפץ, ודאי יכול לקבל דבר זה רק על עצמו ולא על אחרים, אבל אם קובע מתוקף בעלותו שחפץ זה לא יאכל ע"י אדם, שפיר נאסרים כל העולם.

וכן א"ש, מדוע איסור חל על איסור (נפק"מ ו'), דכל הכלל שאין איסור חל על איסור הוא רק באותו הגדרה, אבל אם האיסור הראשון הוא איסור פעולה על הגברא, והאיסור השני הוא איסור שלא יעשה בחפץ אין את הכלל שאין איסור חל על איסור. [ומ"מ דעת ה'רשב"א שלא לחלק בזה].^ז

כמו"כ א"ש מדוע לא שייך התפסה בנבילה (נפק"מ ז'), דכיון דהאיסור של נבילה הוא שלא יאכל האדם את הנבילה, והאיסור של נדר הוא שהיכיר לא יאכל ע"י האדם, אין איסור זה שייך לאיסור זה, ולא שייך בו התפסה.

^ג וכן מוכח ממש"כ הגרש"ש בהמשך דבריו שם, דאם אחר השתמש בחפץ לתועלת המודר המשתמש עובר באיסור, והטעם משום דהאיסור אינו על המודר עצמו שלא יהנה מדבר זה, אלא האיסור הוא שלא יבוא הנאה למודר מחפץ זה, ולכן גם אחר שמוציא הנאה מהחפץ לתועלת המודר עובר באיסור [אמנם ע"ש שכ' דאי"ז איסור "בל יחל" ממש, ע"ש].

^ד ודוק עפי"ז ליישב גם את דבריו של הרא"ש גבי חולה בשבת שהובאו לעיל הערה יב' ע"פ דברי האתון דאו' והציונים לתורה, ודוק.

^ה תדע, דהלא מצוות אכילת לחם הפנים אינה על כהן מיוחד, אלא על כלל הכהונה, ופשוט.

^ו ומה דבנדר אסור רק בכזית היינו רק במפרש לשון אכילה, עי' שבועות כב. ודוק.

^ז ומ"מ איסור יו"כ על נבילה חשיב אין איסור חל על איסור (כמבו' בשבועות כד.), משום דבתרויהו גדר האיסור הוא שהגברא לא יאכל את החפץ, ופשוט [וע"ע רא"ה בברכות מה. שכתב ז"ל "ומכאן למי שהוצרך ואכל ביום הכפורים אע"פ שאכל בהיתר אין לו לברך לא לפניו ולא לאחוריו דכיון דיום זה אסור הוא לאכול הו' להו' כולהו מאכלות לגבי האי יומא כחזיר וכנבלה"], וכונתו בדימוי זה דבתרויהו האיסור הוא שהאדם לא יאכל ולא שהחפץ לא יאכל [ומ"מ חילוק אחר יש ביניהם עי' להלן].

^ח ולדעת הר"נ אליבא דהרע"א דנדר חל על שבועה ולא על נבילה, כ' הרע"א דס"ל דנדר הוה איסור חפצא, וד"ז לכא' תמוה, דהא גם בנבילה נאמר בה שיעור כזית (עי' שבועות כא; ופשוט), וכיצד יתכן לומר שגדר האיסור בנבילה הוא שהחפץ לא יאכל. [ושמא כוונתו ע"פ מה שיתבאר להלן אות ד' דגם בנבילה יש דין איסור על החפצא, וס"ל לרע"א דבכה"ג לא אכפ"ל שגדר האיסור שונה, ודוק].

זוהי כוונת הריטוב"א "משום דחזיר ונבילה אין גופן אסור איסור חפצא, אלא כי האדם אסור לאכלם, וא"כ קונם דהוה איסור חפצא היכי שייך למימר שיהיה אסור כנבילה שהרי נבילה אין איסור בגופה יותר מהיתר דעלמא והוי כאומר כיכר זה אסור כבשר חולין שלא אמר כלום", והיינו שכיון שהאין איסור על הנבילה עצמה שהיא תאכל, אלא האיסור הוא רק שהאדם לא יאכל אותה [ואע"ג דדרשינן (יבמות קיד. על הפסוק ויקרא יא, מב) לא תאכילום מ"מ עיקר קרא הוא לא תאכלום, וע"ע שם פס' מא וברש"י שם וצ"ע], ל"ש להתפיס בה בנדר שהאיסור בנדר הוא שהחפץ לא יאכל ע"י האדם, ולא שהאדם לא יאכל אותה.

אכתי לא נתבאר ג' נפק"מ בין נדר לשבועה לפי מהלך זה

אמנם ודאי דאין גדר זה מספיק כדי ליישב את כל החילוקים הנ"ל בין נדר לשבועה, וכדלהלן. כ. מה שנתבאר דנדר חל על דבר מצוה ושבועה לא חלה על דבר מצוה (נפק"מ ב'), לכאורה אכתי לא א"ש גם לבי' הנ"ל, דמה אכפ"ל דהאיסור הוא שהחפץ לא יאכל ע"י האדם, והא סו"ס אדם זה מחויב שהחפץ יאכל על ידו, דאם התורה ציוותה אותו לאכול את הכיכר, הרי יש בזה גם דהכיכר חייב להאכל על ידו, וכיצד יכול לאסור על עצמו דבר זה. [וניתן לפלפל ליישב קו' זו ע"י הערה, אמנם מחמת עוד פלמה קו' נראה ללכת בדרך פשוטה יותר].

כא. עוד יקשה, מדוע מה שגדר האיסור בשבועה הוא שהחפץ לא יאכל על ידי האדם הוא סיבה שלא יועיל התפסה בשבועה לומר זה כזה (נפק"מ ד'), הרי אי חזי' דמהני התפסה בנדר משום דאמר' דכשם שיש על הגברא איסור שהחפץ יאכל על ידו בכיכר זה, כן יהיה גם בכיכר השני, א"כ גם בשבועה נימא הכי דכשם שיש על הגברא איסור לאכול כיכר זה, כן יהיה לו גם על הכיכר השני.

כב. עוד יקשה, מדוע מה שחלוקים נדר ושבועה בגדר האיסור יחשב שנדרים חשיב ממונא ולא אמרינן ביה מכלל לאו אתה שומע הן, ושבועות יחשבו רק איסור דאמרינן ביה מכלל לאו אתה שומע הן (נפק"מ ה'), דאי חשיב ממונא משום דאסור להתשמש בממונא א"כ גם בשבועה אסור להתשמש בממונא.

וליישב קו' אלו עלינו להכנס ליסוד גדול נוסף בענין גברא וחפצא, והדברים יתבארו בס"ד באופן פשוט וברור לבאר כל הנפק"מ הנ"ל.

חילוק נוסף - דין חפצא

כג. הנה עד כה חילקנו בין איסור חפצא לאיסור גברא, ונתבאר שכל איסורי התורה הוו איסור גברא. אמנם יש להוכיח דישנו חילוק נוסף באיסורי התורה דגם להם קראו הראשונים "איסור גברא" ו"איסור חפצא". ובזה תתיישב ג"כ הקו' הנ"ל. ועל אף שהיסוד דלהלן הוא יסוד פשוט וברור, מ"מ ברצוני לבוא לבסס אותו בראיה ברורה ומוצקה.

^ח הנה נראה פשוט דבכהן שנשבע שלא יחזיר את האבידה בבית הקברות [באופן שא"א שתצא משם], ונכנס והחזיר, אע"ג דהוא כבר מושבע ועומד מהר סיני לא להטמא למת מ"מ חלה השבועה וחייב קרבן שעבר על שבועתו, והטעם משום דנשבע שלא יחזיר ולא שלא יטמא ולא אכפ"ל דמקרה נצטרפו שני ענינים אלו, וביותר נראה, דאפי' אם נשבע שלא יאכל מצה זו ואין לו עוד מצה אחרת ג"כ תחול השבועה, ואע"ג דע"י נגרום לו ביטול מצות עשה, מ"מ אי"ז נשבע לעבור על המצוה כיון שאין חיוב שיאכל מצה זו, וחשיב נשבע לעבור את המצוה רק אם אומר שלא יאכל כלל מצה בליל הסדר.

ומעתה איכ"ל דה"ה בנידו"ד אין חסרון של איסור חל על איסור משום דנדרו הוא שלא תאכל מצה על ידו, ולא שהוא לא יאכל מצה, והרי אינו מושבע מהר סיני שמצוה תאכל על ידו, ושפיר חיל אע"ג דבגרמא מתבטלת המצוה.

אכן מ"מ מסתבר לי טפי דבכלל חיוב התורה לאכול מצה איכא גם חיוב שמצוה תאכל על ידו, ושוב הוה ממש כנודר לבטל את המצוה, ויש לפלפל.

כד. הובאו דברי הריטב"א שכל איסורי תורה הם איסורי גברא, וזה הטעם מדוע א"א להתפיס בדבר האסור. והנה הריטב"א שם בהמשך דבריו כ' דמה שא"א להתפיס בחלת אהרן ותרומתו [-אע"פ דהוה איסור חפצא כהקדש] משום דכבר קודם איסור חלה ותרומה הוא היה אסור משום טבל.

ובביאור כוונתו יש להאריך, אבל הא מיהת מב' בדבריו שא"א להתפיס גם בטבל, וטעם הדבר בע"כ הוא משום דטבל ג"כ הוה איסור גברא וכמש"כ הריטב"א גבי נבילה.

אכן ד"ז צ"ע טובא, דהרי מפורש בריטב"א בעירובין (ל: ד"ה אי) דטבל הוה איסור חפצא, ולכן ס"ד התם שא"א לערב בו משום דלא מיקרי אוכל, וצע"ט א"כ מ"ט פשיטא ליה להר"ן כאן דא"א להתפיס בטבל, וצ"ע.

כה. ועל כרחק ביאור הדבר הוא ע"פ יסוד פשוט וברור שיש בו נפק"מ רבות (וכ' ע"ז בקצרה הגרש"ש נדרים א ד"ה ולענ"ד).

דהנה בכל דיני התורה ישנם ב' חלקים, איסורים והגדרות. איסורים היינו איסור אכילת נבילה, והגדרות היינו עצם המושג - "נבילה". ישנם דיונים רבים בהלכות האיסורים, כגון שיעור האכילה וזמן האכילה וכדו', וישנם דיונים רבים בהלכות ההגדרות האם בשר זה חשיב נבילה משום שנשחט שלא כדין או לא.

דוגמא נוספת, איסור אכילת תרומה למי שאינו כהן, ישנם דיונים מה שיעור אכילה זו וכדו', וישנם דיונים מה מיקרי "תרומה" או מי נקרא "כהן" שזה שאלות בהלכות הגדרות.

כו. וישנם נפק"מ רבות בין שני חלקים אלו וכפי שנראה להלן, ולדוגמא, יש מקום גדול לומר דדין ביטול ברוב, יאמר רק היכא שדנים מה ההגדרה של חפץ זה, כגון האם יש כאן נבילה או לא, וע"ז אמרי' דנבילה זו בטלה ברוב, אבל היכא שהדיון יהיה על הלכות האיסורים לא יאמר ביטול ברוב, וכגון מאכל שנתערב בדבר שאינו אוכל ביום הכיפורים שכשנדון האם ניתן לבלוע דבר זה, יהיה מקום לומר שלא יבטל ברוב משום דהדיון כאן אינו האם יש כאן "אוכל" או לא, אלא האם יש על האדם "איסור אכילה" או לא, וע"ז לא שייך ביטול ברוב [והיינו בביטול ברוב מצד הדין ולא מצד המציאות, ויש להאריך ואכ"מ].

עוד נפק"מ יש בזה, דהנה ביאר לן הגרש"ש (שער"י א, ט ד"ה וע"כ גלענ"ד, ואילך), שפקיעת הבעלות באיסורי הנאה אינה מחמת שאסור לאדם בפועל להתשמש בחפץ, אלא שכשהתורה הגדירה שדבר זה הוא דבר האסור בהנאה הרי התורה אמרה שדבר זה אינו דבר בר שימוש לישראל ולכן פוקעת בעלותו.

^ו אבל על עיקר הדבר שכל הריטב"א בעירובין דטבל הוה איסור חפצא אין כ"כ קו' לפי הגדרת הגרש"ש הנ"ל, דאיכא למימר דגם טבל אסרתו תורה משום קדושתו, דהיינו שלא יחולל, וזאת בכדי שישאר תרומה לכהנים.

^ז ואי"ז רק משום דיום הכיפורים הוא אסור רק לזמן, דנראה דעל חמץ בפסח כן חשיב דין חפצא [וכן מוכח דהא בטיל ברוב מעיקר הדין אי לאו משום חומרא שהחמירו חכמים (עי' שו"ע אור"ח תמז, א ובמ"ב שם), עי' להלן סוף אות ה' לדעת השו"ע], אלא דהחילוק הוא דביום הכיפורים אמרה תורה רק שאסור "לאכול", ולא היה פירוט כלל על סוג החפצים אלא על סוג הפעולה "אכילה", אבל בחמץ בפסח, התורה אמרה שאסורה "אכילת" חמץ, ולכן יש לדון גם על האיסור "אכילה" [כגון אי הוא חולה וכדו' שאין לו איסור אכילה] וגם האם יש כאן "חמץ", ולכן יש לדון גם על האיסור "אכילה" [כגון אי הוא חולה וכדו' שאין לו איסור אכילה] וגם האם יש כאן "חמץ" [כגון האם הספיק להחמיץ וכדו'], ולכן שפיר חשיב שיש דין על החמץ, ופשוט [אכן בחי' הגרש"ש שם משמע דהוא כן מחמת שהוא אסור רק לזמן, עי"ש].

^ח ועי"ש עוד בשער"י מש"כ גבי איסורי דרבנן, דהמקדש בהם מקודשת, משום דבאיסורי דרבנן אין תואר על הדבר, אלא רק האדם מפחד לעבור על ציוי התורה "לא תסור", עי"ש, וכע"ז כ' באתון דאו' (י) דאיסורי דרבנן הוה רק איסור גברא דאין כח לחכמים להפוך את הדבר לאיסור חפצא, עי"ש. [ומ"מ ישנם אופנים שגם איסורי דרבנן חשיבי איסור חפצא, עי"ש בשער"י וכן מבואר בדברי הריטב"א בעירובין

ופשוט וברור דכ"ז שייך לומר רק כשהתורה הגדירה "ערלה" או "עבודה זרה" וכדו', אבל גבי איסור אכילה ביו"כ הא ודאי פשיטא דאפי' אם יהיה בו גם איסור הנאה, מ"מ לא יפקע בעלות האדם ביום הכיפורים מכל האוכל שברשותו, דאין כאן הגדרה על האוכל ביום הכיפורים שהוא "איסורי הנאה" אלא יש איסור על הגברא לאכול ולהנות מכל האוכל ביום הכיפורים.

כפי שנראה להלן הראשונים הגדירו את החלק השני הנ"ל כדבר ש"תואר" חל עליו, ומו"ר ראש הישיבה הגאון הגדול רבי גבריאל יוסף לוי שליט"א השתמש בלשון "דין חפצא".

ועפי"ז נבוא ליישב בתחילה את דברי הריטב"א ולאחמ"כ יבוארו בס"ד שאר הנפק"מ הנ"ל.

כז. ראשית, בזה מיושבת היטב סתירת דברי הריטב"א, דלעולם ודאי דגם נבילה וגם טבל יש בהם דין חפצא והרי הם "חפצא דאיסורא", וכמו"כ ודאי דהאיסור בתרוויהו אינו שלא יאכלו ע"י האדם, אלא שהאדם לא יאכלם.

אלא דמש"כ הריטב"א בערובין דטבל הוה איסור חפצא היינו גבי הנידון אם ניתן לערב בו או לא, דהתם הנידון הוא האם הוא חשיב אוכל או לא, וע"ז כ' הריטב"א דכיון שטבל יש לו דין חפצא ל"ח אוכל. אבל הכא גבי התפסה, כ' הריטב"א דנבילה הוה רק איסור גברא, והיינו דהכא דקאי בהתפסה על נדר, קאמר דנדר כיון שהוא איסור שיאכל הדבר, לא שייך שיתפיסו בנבילה שהאיסור בה הוא שהאדם לא יאכלנה, והדברים פשוטים ומאירים.

ביאור ג' הנפק"מ הנ"ל ע"פ חילוק זה

כח. ונראה, דנדרים ושבועות, מלבד מה שהם חלוקים בגדר האיסור שבהם, כמו שנתבאר לעיל אות יז', הם חלוקים גם בנידון הנ"ל - האם יש עליהם דין חפצא או לא, דדוקא בנדרים יש על החפץ הנאסר דין חפצא, דיח עליו שם של "דבר הנדור", אבל בשבועות הוה כאיסור יום הכיפורים, דאין כל דין על החפץ דרק הגברא אסור לחלל דיבורו ולעבור על שבועתו. [וחילוק זה הוא מחמת דבנדרים איכא נמי "איסור חפצא", ולהלן אות מב' יתבאר ענין זה ביתר ביאור].

ועפי"ז יתבארו היטב גם ב' הנפק"מ שנתקשו בהם לעיל אות כ'-כא' כדלהלן.

כט. דמה שנתקשו מדוע נדר חל על דבר מצוה ושבועה אינה חלה על דבר מצוה (נפק"מ ב') א"ש היטב, דדוקא בשבועה שאין שום דין על החפצא, וכל מה שהוא נשבע זה רק שהוא לא ישב בסוכה, זה אינו יכול כיון שהוא כבר מושבע ועומד, אבל בנדר שהוא מחיל דין על החפץ, והסוכה נעשת ל"דבר הנדור", שפיר חל על החפץ דהלא לא אמרה תורה שסוכה זה לא "דבר הנדור", ושפיר חלה חלות זו ע"י נדרו, ואינו נודר כנדר מה שציותה תורה, ופשוט.

ל. כמו"כ א"ש היטב מה שלא מועיל התפסה בשבועה (נפק"מ ד'), דדוקא בנדר דמתפיס ואומר שהדין חפצא שיש על כיכר זה יהיה על כיכר אחר, שפיר חשיב התפסה, אבל בשבועה שאין כל דין על הדבר המושבע דיח רק איסור על הגברא, לא שייכת בו התפסה, דאין כל איסור על החפצא.

המדובר דגם טבל דרבנן חשיב איסור חפצא, ולהמתבאר בפנים להלן היינו שיש עליו תואר ולכן אינו אוכל לערב בו, ודוק].

² והנה בספר בית האוצר להגאון ר"י אנגל (כלל עז) הקשה מ"ט איסור נבילה לא חל על איסור יו"כ להסוברים שנבילה הוה איסור חפצא, מאי שנא מנדר שחל על שבועה. ולפ"ד אין כאן קושיה כלל, דנבילה ויו"כ חלוקים בדין חפצא ולא בשם האיסור ולכן שפיר אמרי' בהו אין איסור חל על איסור, דהא דל"א הכי גבי נדרים היינו משום שחלקים בגדר האיסור וכנ"ל אות יט.

ולפי"ז פשוט דכל האיסור שחל ע"י התפסה הוא רק האיסור חפצא אבל האיסור גברא הוא מחמת עצם דיבורו שהרי אסור לו לחלל את דיבורו, ודוק. ^ג ^כ

וכ"ה לשון הרדב"ז (שבועות ב,ט) "דנדרים איסור קדושה הוא ולפיכך שייך בהו התפסה, משא"כ בשבועות דאיסור גרידא הוא ול"ש בהו התפסה בכל גווני", עי"ש. ^ד ^כ

והדבר מפורש כבר בדברי הר"נ בשבועות (ח. מדפה"ר) גבי התפסה מהגברא על הגברא, דאם יאמר על הגברא שנשבע "אני כמוך" לא יועיל מידי [וכ"כ הרמב"ם שבועות ב,ח-ט, ודלא כהטור רל"ט, עי"ש בב"י], וטעם הדבר "שהאומר זה כזה אין לו ענין אלא בדבר שתואר חל עליו כגון קדושה או איסור, אבל הנשבע שלא יאכל דבר פלוני אין שם תואר חל עליו כדי שיוכל חברו להתפיס בו ולומר אני כמוך". [ובדברי הר"נ מבו' עוד ידאפי' על הגברא לא חל תואר, ועי' הערה]. ^א ^כ

לא. כמו"כ א"ש היטב מדוע נדר חשיב ממונא ושבועות חשיב איסורא לענין מכלל לאו אתה שומע הן (נפק"מ ה'), דהלא בנדר חל חלות על החפץ הממוני, משא"כ בשבועה, ופשוט.

לב. ועפי"ז נראה לבאר ולהוסיף עוד כמה נפק"מ שמצינו בין נדרים לשבועות,

א' לפי"ז נראה ברור, דמש"כ הר"נ (להלן פה. ד"ה ומהא) דהאוסר על עצמו בקונם פוקע בעלותו, זהו רק בנדר דיש דין החפצא, אבל בשבועה כיון שאין שום דין על החפץ, לא יפקע

^ג ולפי"ז צ"ע לי עיון טובא ע"ד התוס'. דהנה מפורש בגמ' בשבועות כב. דבמפרש חייב כל שהוא, והק' תוס' כיצד קונם חמור מהקדש. ולפי האמור קושייתו צ"ב רב, דהא התפסה מהני רק גבי האיסור חפצא אבל האיסור גברא הוא מחמת חילול הדיבור, והא דחלוקים קרבן דזה בש"פ וזה בכל שהוא הוא מחמת האיסור גברא, וצ"ע.

ולכא למימר שכוונת התוס' להקשות כיצד יתכן שיתחייב קרבן על פחות מש"פ, דהא אה"נ מבו' שם בהמשך הגמ' דגבי קרבן ודאי מודה רבא דבעינן ש"פ (ועי' תורא"ש).

^ד והנה ברא"ש בשבועות הנ"ל כ' ג' נפק"מ בין איסור חפצא לאיסור גברא, א' אי"ב ממש, ב' דבר מצוה, ג' התפסה. ולמה שנתבאר כאן דטעם החילוק גבי התפסה וגי דבר מצוה הוא משום שבנדר יש דין חפצא ובשבועה אין דין חפצא, א"כ משמע דגם החילוק דנדר חל רק על דבר שיש בו ממש הוא משום דיש בו דין חפצא, ופשוט.

^ה אמנם עי' במחנ"א נדרים ב, והרחיב בזה בשער"י, ה"כ ד"ה אמנם (וכ"ה בחי' הגרש"ש נדרים ג) שכל דבהתפסה בתוך כדי דיבור מהני אף בלא שיש תואר על הדבר משום דחשוב כאילו אמר כן מפורש, [ועי"ש מה שיישב בזה הגרש"ש סתירת דברי הרמב"ם, ודוק]. וכאן נו"נ בהתפסה דמהני אפי' אחר תכ"ד.

^א ובדבריו מבו' עוד חידוש נוסף, דבשבועה לא רק שאין תואר חל החפצא ולכן א"א להתפיס בחפצא, אלא אפי' על הגברא לא נתפס שום תואר, ולהנ"ל הדבר ברור, דהרי גם על גברא שנתחייב לקיים דבריו לא חל עליו שום דין, ואין לו שם אחר של "חפצא דאיסורא", ולכן א"א להתפיס בו.

ויש שרצו לדייק מדברי הר"נ (יג: ד"ה שהנדרים וכע"ז איתא בחינוך מצוה ל') שכל' זז"ל "שהשבועות חלות על דבר שאין בו ממש משום דמיתסר גברא הוא שלא יעשה כן ואיהו אית ביה ממש" דהשבועה חלה על האדם.

אמנם ודאי שא"א לפרש כן וכמבו' הכא דלא שייך התפסה בשבועה משום דלא נתפס על האדם שום תואר. ועוד מוכח כן שהרי בדברי הר"נ (יח. ד"ה הלכך) משמע דהא שבועה לא חלה על הנדר הוא משום דבנדר יש גם איסור גברא ואין איסור גברא דשבועה חל על איסור גברא דנדר [ולא פי' כמו שכל הריטב"א (טז. ד"ה ומיהו) דהוא משום דהוא כבר מושבע ועומד], וצ"ע דסו"ס מתווסף ע"י השבועה חלות על החפצא של האדם ומדוע שלא יחול, וע"כ דכוונת הר"נ רק דאיכא גברא שיכול להיות בר חיובא באיסור דשבועה. שו"מ כן במהרי"ט סי' נ"ג שכל' להדיא זז"ל "דשבועה אע"ג דאיסור גברא הוא אין גופו נתפס וכו'", עי"ש.

בעלותו, ומעין משנ"כ לעיל אות כו' גבי יום הכיפורים, דרק דבר שהתורה אמרה שיש בו דין חפצא שהוא נעשה "חפצא דאיסורא" פוקעת בעלות הבעלים .^ז ^כ

ב' ונראה דזה גם הטעם שהשו"ע פסק דין ביטול ברוב רק בנדר ולא בשבועה (עי' שו"ע יור"ד רטז, ט דלא כהרמב"ם נדרים ה, ט ועי' חזו"י נדרים ג, ב), משום דדוקא בנדר שיש דין חפצא על הדבר הנדור, שייך בו ביטול ברוב שנתבטל ממנו דין האיסור, אבל בשבועה שכל האיסור הוא על הגברא ואין כל דיון על החפצא, ל"ש בו ביטול ברוב, דכיון דסו"ס הגברא מושבע שלא יאכל דבר זה, ל"ש בו ביטול ברוב, ודוק .^ח ^כ

ג' כמו"כ דבר פשוט הוא דאי"צ לפנים, דגם להצד שיש מעילה בקונמות או פדיון (נדרים לה.) היינו רק גבי קונמות דיש בהם דין חפצא, אבל בשבועות ודאי דלא שייך בהם מעילה ופשוט.

ד' ומו"ר ראש הישיבה שליט"א אמר עוד, דנראה דחזקה קמייטא שייכא ג"כ רק באופן שיש דין חפצא, ששם דנים על החפץ, אבל בדבר שאין דיון על החפצא כגון בשבועה לא יהיה שייך בו חזקה קמייטא, ודוק.

נמצא בידינו בס"ד, ב' חילוקים בין נדר לשבועה, א' דבנדרים יש מלבד האיסור גברא גם איסור חפצא, ב' דבנדרים איכא גם דין חפצא. ובזה מתבארים היטב כל ז' הנפק"מ בין נדרים לשבועות.

^ז כמו"כ נראה פשוט, דהא דקונמות מפקיעים מידי שיעבוד (כתובות נט:): היינו דווקא קונמות, אבל שבועה ודאי לא מפקיע אפי' אי אסר בשבועה על כל העולם לדעת הרמב"ם (שבועות ה, ד). וע"ע ר"נ כט. ד"ה וכי, דקונם כללי הוה כהקדש דכיון דחל אינו פוקע, עי"ש.

וגבי תרנגולת דקונמות שמרדה, עי' מש"כ בקובץ הערות נב, יג, נה, יא, ויש להאריך.
^ח ונתקשו בני הישיבה מ"ט בבשר בחלב יש דין ביטול ברוב, והרי התם לכאול' ליכא למימר דיש איסור חפצא, דהלא החלב כשלעצמו מותר וכן הבשר, וע"כ אסורה רק האכילה של שניהם יחד וכיצד איכא למימר דיש איסור חפצא, איזה דבר כאן אסור. ויש ליישב בדוחק, דהרי מדאול' אין איסור אלא כשנתבטלו יחד (כמב' בשו"ע יור"ד פז, א) וא"כ איכ"ל דכשנתבטלו יחד אפי' אם אח"כ יפרידם אסור כאול' לעצמו משום דנעשה הכל כחפצא דאיסורא, ואף שמדרבנן אסור אפי' לא נתבטלו, איכ"ל דמ"מ לא החמירו בדבריהם יותר משל תורה לומר שלא יתבטל ברוב, ואכתי צ"ע.